

Ahol pedig az állam a felsőoktatás meghatározó erejű biztosítására törekszik, ott a magánintézmények számára valószínűleg azon piaci rések kihasználása marad, melyek a felsőoktatásnak a különböző kisebbségek által igényelt és támogatott, *elkülönült* szolgáló formáit támogatják.”

A felsőoktatás privatizációja a magánoktatás létrejötténél újabb történelmi jelenség. Célja az intézményi versenyt korlátozó állami kizárólagosság visszaszorítása, az újonnan keletkezett állami intézmények dinamizálása és a modern felsőoktatási rendszerek expanziója során az állami szektorba integrálódott magánintézmények „kiszabadítása”. A privatizáció, mint keresletszabályozó és az intézményközi versenyt növelő politika, az ingyenes közszolgáltatássá váló felsőoktatás „túlfogyasztása” és az azt kísérő nemkívánatos társadalmi jelenségek (elviselhetetlen állami költségek, irányítási válság, proletarializálódó oktatói kar, tömeges értelmiségi munkanélküliség) kiküszöbölésének eszközeként indult el a 80-as évtizedben.

Szemben a privatizáció elméletével, a gyakorlat csak szerény eredményeket tud felmutatni a felsőoktatás területén. Míg a gazdaságban privatizáció alatt az állami tulajdon magánkézbe adását értjük, addig a felsőoktatásban a megnevezés inkább egy tágabb értelmű államtalanítás és piacépítés megjelölésére szolgál. Ennek leggyakoribb formái: a) a hallgatói tandíj (újbóli) bevezetése; b) az állami intézmények üzletszerű működtetésének, azaz az oktatási javak oktatási szolgáltatásokká alakításának ösztönzése, ami pénzes kurzusok, tanácsadás, szakértés, kutatás meghirdetése lehet külföldi hallgatóknak, vállalatoknak vagy más megrendelőknek.

A poszt-kommunista államok felsőoktatási gyakorlata pedig arra nyújthat példát, hogy a privatizációs állami politikák késleltetése vagy elnyújtása spontán privatizációs folyamatokat indíthat be az intézményi szférában.

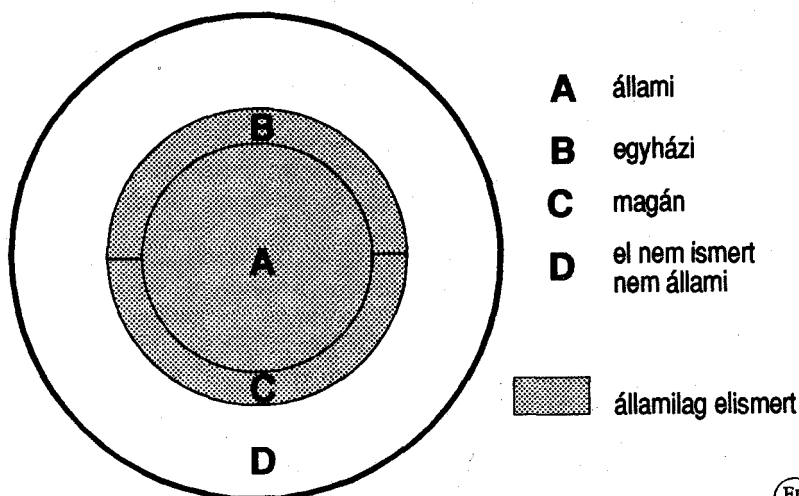
Setényi János

MAGYARORSZÁG

Mai oktatáspolitikai vitáinkban az államon kívüli fenntartók szerepét a felsőoktatásban fogalmi tisztázatlanságok nehezítik. Ezért elsősorban a törvényi szabályozás átalakulásakor pontatlanul fogalmazó jogi szaknyelv a felelős. Mint később látni fogjuk, a magyar felsőoktatás jelenleg három különböző jogállású részre tagolódik az utolsó törvénymódosítás következtében, amelyet a jogi nyelv *állami, nem-állami és egyházi felsőoktatás* névvel illetett. Az elnevezés azonban két szempontból is zavaró: egyrészt nem érthető, hogy az egyházi felsőoktatás miért nem tartozik a nem-állami körbe, másrészt kimaradtak az állam által el nem ismert, de a felsőoktatási intézményekkel azonos profilú oktatást nyújtó képzési formák, melyek – fenntartói szempontból – ugyancsak nem-államinak tekinthetők. Mind ebből rögtön látszik, hogy a címben szereplő meghatározás definiálásra szorul: mit nevezhetünk ma magánfelsőoktatásnak?

A tanulmányban használt „fogalmi rendszertan” a felsőoktatás két dimenziójában próbálja egyszerre meghatározni a különböző szférák tartalmát: egyrészt elkülönítendőnek tartjuk az állami és a nem-állami szférát a fenntartók jellegzetes különbözősége miatt, másrészt figyelemmel kell lennünk a törvényi szabályozás által elismert, illetve el nem ismert intézmények eltérő jellemzőire. Ezek alapján az 1. ábrán látható módon csoportosíthatjuk a felsőoktatási intézményeket.

1. ÁBRA

A magánfelsőoktatási intézménytípusok kapcsolataEDUCATIO
1992/2

A három koncentrikus kör a magyar felsőoktatás négy különböző szférájának egymáshoz való viszonyát érzékelteti. A belső két kör az állam által elismert intézmények gyűjtőhelye: az A-val jelölt rész az állami felsőoktatás, a B az egyházi, a C a magánfelsőoktatás, míg a harmadik körben található D az állam által el nem ismert nem-állami fenntartójú, de azonos profilú képzés. Ez a felosztás lehetővé teszi, hogy világosan elkülöníthessük az állami (A) és a nem-állami szférát (B+C+D), illetve az állam által elismert (A+B+C) és el nem ismert (D) képzési formákat. A magyar felsőoktatás ilyen szerkezete jellegzetesen eltér néhány más közép-európai modelltől, melyekben nincs elismert nem-állami szféra.

Ebből következően a címben jelzett magánfelsőoktatás az állam által elismert, de nem-állami fenntartójú képzés ugyanúgy, mint a mai kusza jogi helyzet miatt külön ábrázolt egyházi felsőoktatás. Az alábbiakban kutatásaink alapján elsősorban erre a magánfelsőoktatásra fogunk koncentrálni, de a ma rendelkezésre álló információk szerint érintjük az egyházi oktatást és az el nem ismert képzési formákat is. Kitérünk arra is, vajon a fenntartó vagy a törvényi szabályozás szerinti eltérés jelentősebb-e a szférák között. Megvizsgáljuk a négy szféra jellemzőit és próbát teszünk a nem-állami szféra tipizálására, profil-összehasonlítására. Közben néhány rövid esettanulmánnyal bemutatjuk a már engedélyezett magánintézményeket.

A fentiek alapján meghatározott magánfelsőoktatási szféra azonban ma mindössze három magánfőiskolából áll, a beiskolázott hallgatószám összesen alig éri el az állami szféra egy százalékát. Milyen segítséget nyújthat felsőoktatásunk problémáinak megértéséhez egy ilyen elenyészően alacsony arányú képzési forma tanulmányozása, vagy akár az arányaiban ugyancsak alacsony egész nem-állami felsőoktatás?

A kérdés megválaszolásához érdemes röviden betekintenünk az állami felsőoktatás "újjaépítése" körüli mai vitákba. A rendszerváltás után és az új törvény előkészítésével egyidőben indult a felsőoktatás fejlesztésének vitája, mely szándéka szerint egy 2000-ig szóló kormányelkötelezettséget kívánt szerezni a "rekonstrukcióra". Az ekkor születő felsőoktatás-elemzések érdekes alapot szolgáltatnak a különböző érvrendszerek megismeréséhez.

Az általános elemzések közül *A magyar felsőoktatás fejlesztése 2000-ig* című koncepció júniusi (1992) változatát, a Világbank és az általa alapított FEFA (Felsőoktatás Fejlesztési Alap) elemzését, valamint a CHEPS holland felsőoktatáspolitikai-kutató intézet véleményét vettük szemügyre: „a magyar felsőoktatás intézményrendszere széttagolt, a túlságosan nagyszámú és specializált felsőoktatási intézményben európai összehasonlításban rendkívül alacsony létszámú hallgatószám tanul, az oktatást a hallgatói létszámhoz viszonyítva nagylétszámú oktatói kar és kiszolgáló személyzet látja el, s bár a szakmai színvonal a nemzetközi követelményeknek általában megfelel, az intézményrendszer befogadóképessége korlátozott, a létesítmények, de különösen az oktatás és képzés infrastruktúrájának műszaki színvonala messze elmarad az európai nívótól, és a felsőoktatási rendszer gazdasági hatékonysága kedvezőtlen.” (*A magyar felsőoktatás... p. 2.*) A Világbank által finanszírozott *Emberi erőforrások* projekt előkészítő tanulmánya így értékeli a mai helyzetet: „A felsőoktatási reformok – különös tekintettel a menedzsmentre, a finanszírozásra, a hatékonyságra, a minőségjavításra és a korszerűbb programokra – elengedhetetlennek tűnnek. Szerkezeti reformok is szükségesek, hogy a felsőoktatás érzékenyebb legyen a piacgazdaság igényeire. A beiskolázást mindenképpen növelni kell ahhoz, hogy elérje az európai szintet. Új és interdiszciplináris programok bevezetése szükséges, mint például a menedzsment, marketing és pénzügyi ismeretek mérnökök és tudósok számára, valamint praktikus idegennyelv-oktatás.” (*The World Bank... p. 5.*) A külföldi elemzések kiemelik a hallgatók és a személyzet egymáshoz viszonyított rendkívül alacsony arányát [student/staff ratio], az intézményeket felügyelő minisztériumok érthetetlenül magas számát, felhívják a figyelmet a demográfiai hullám közeledésével az intézmények belső hatékonyságának [internal efficiency] növelésére. A holland tanulmány külön elemzi a sorbanállást a felvételiknél, és arra a megállapításra jut, hogy a magyar felsőoktatásban 2,8 felvételiző esik egy felvettre, ami *numerus clausus*t jelent (*Jongbloed... p. 77.*).

Már az eddig idézett véleményekből is kitűnik, a felsőoktatás expanziójának szükségességén túl az érvelések eltérnek egymástól: a felsőoktatás vezetői az autonómia kiépítésének szükségességét és az állami szerepvállalás fontosságát hangsúlyozzák, míg a külföldi vélemények több figyelmet fordítanak a felsőoktatás és a munkaerőpiac kapcsolatára, a hatékony működtetés biztosítására. A *Magyar Felsőoktatás* című minisztériumi szaklap és a napi sajtó vitáit figyelve is úgy érezhetjük, eltolódtak az arányok egy dipólusos vita felé, melyben az autonómia kizárólag politikai kérdésként, az állami finanszírozás részvételi aránya pedig a „humán erőforrás” ágazat életben maradásának kérdésként merül fel a minisztérium és a szféra közti párbeszédben.

A magyar felsőoktatási rendszert a külföldi szakirodalom joggal sorolta az állami hegemoniájú típusúak közé (*Levy; The Encyclopedia...*) pontosabban az állam irányító-befolyásoló szerepének túlsúlyát mutató rendszerek mellé. A nyugat-európai országok többségében az elmúlt 40 év alatt az állam közvetlen ellenőrző szerepe, ha lassan is és néhány helyen csak elméletben, de visszaszorult az intézményi autonómiával szemben. Olyannyira, hogy a nyolcvanas évek konzervatív politikai hulláma, ha új módszerekkel is, de épp az állam ellenőrző szerepének visszaszerzéséért indult harcba az érvelése szerint a közpénzeket számlátlanul költő közintézményekkel szemben. Ezzel szemben Magyarországon a nyolcvanas évek közepéig teljesen megszokott volt a központi irányítás részletekbe is beleszóló szerepe, és a pártszervekkel történő alkufolyamat (*Setényi*).

Az 1985-ös oktatási törvény megkezdte az oktatásügy decentralizációját, több helyen tulajdonképpen csak a már gyengülő állam pozíciójának elvesztését szentesítve. Az a tér azonban, ahol a döntések születtek, a politikai környezet lényegéből következően olyan szűk volt és szabályozatlan, hogy jóformán felderíthetetlenül összekuszálódtak a döntéshozatali

folyamatok. A decentralizációs politika nem jelentett feltétlenül demokratikus szabályozást, és főleg nem versenyhelyzet kialakítását. A felsőoktatásban a törvény egy egységes állami szférát igyekezett az egyetemi és főiskolai tanácsok létrehozásával és a hallgatói szervezetek preferálásával "belülről" demokratizálni, míg az állam-intézmény viszonyban inkább maradt a színpalak mögötti alkudozás, és így az állam domináns szerepe (pl. felvételi kvóták, fejlesztések). A konkrét politikai-ideológiai elvárások azonban erre az időre teljességgel visszaszorultak.

A rendszerváltással felgyorsultak az események: létrejött a mind több hatalmat összpontosító *Raktori Tancs*, mellyel szemben a minisztérium az állam- és központosítás ellenes politikai közvélemény nyomása alatt egyre erőtlenebbé vált. Az egyetemi és főiskolai oktatók és professzorok [academic oligarchy] számára ez a dipólusos politikai tér a legkedvezőbb, mivel a központi állammal szemben tovább növelhetik önállóságukat, miközben továbbra is biztosítani tudják az állami támogatás eddigi "bázisjellegű" módját.

Az így létrejött alaphelyzet azonban kedvező a felsőoktatás problémáinak széleskörű felvetéséhez és megvitatásához. Ezekben a vitákban egyre kevesebb szó esik a felsőoktatás rossz hatékonyságáról, a posztgraduális képzési formák fejletlenségéről, a főiskolai szektor rugalmatlanságáról, a kutatás és oktatás szétválasztottságáról (hacsak úgy nem, ahogy a később bemutatott 1993-as finanszírozási koncepció teszi, kijelentve a felsőoktatás igényét az alapkutatásra), az intézményeken belüli versenyhelyzet hiányáról, az intézményi szintű külső forrásbevonás szerepéről. A nem-állami felsőoktatási szféra bemutatása véleményünk szerint néhány ilyen kérdésre is felhívja a vitázók figyelmét és az sem lehetetlen, hogy a tervezett expanciónak egy új, eddig végig nem gondolt útját ajánlhatja a döntéshozók számára.

A magánfelsőoktatás előzményei és forrásai

Ha úgy tesszük fel a kérdést, hogy volt-e a szocialista államosítások előtt Magyarországon magánfelsőoktatás, azt a választ adhatjuk, hogy jóformán nem. A magyar felsőoktatásban nem is volt hagyománya a nem állami intézményeknek, ez alól egyedül az egyházi intézmények képeztek kivételt. A háború előtt az egyházaknak több tanár- illetve tanítóképző főiskolájuk is volt, melyek a rendkívül kiterjedt egyházi közoktatás tanárutánpótlását biztosították. De egyetemi szinten az egyházak sem folytattak oktatást a teológiai képzésen kívül.

Európa más államaihoz hasonlóan – és itt főképp az erőltetetten modernizálódó kelet-közép-európai régióra kell gondolnunk – a felsőoktatás elsősorban állami beruházás volt Magyarországon is, és az is maradt. Ez a folyamat sosem volt mentes a politikai indítékoktól. Pontosabban politikai ideológiák befolyásáról kellene itt megemlékeznünk, melyek rendre kijelölték a felsőoktatás fejlesztési prioritásait és sokszor földrajzi elhelyezkedését is. Az államszocialista Magyarországon természetesen elméletileg is ki volt zárva magánérdekelt-ségű kezdeményezés az oktatásban. Az államszocialista felsőoktatás telepítési politikája szerves része volt azoknak az 50-es évekbeli terveknek, melyek Magyarország erőltetett nehézipari fejlődését tűzték ki célul.

A szocialista nagyvállalati szféra leépülésével a regionálisan telepített műszaki jellegű képzésre szakosodott intézmények visszafordíthatatlan válságfolyamatba kerültek, mivel nem voltak képesek átállni a fejlett technológia oktatására (melyre esetleg nem is ott helyben lenne szükség). A regionális felsőoktatásfejlesztés második hulláma (60-as, 70-es évek) a települések igényei helyett is preferált központi gazdaságfejlesztési célokat (*Sadd*), így figyelmen kívül hagyta a helyi humán értelmiség kulturális igényeit (kivétel a néhány vidéki erősebb pártvezetés, ahol a lobbi kiharcolta a főiskolát). A rendszerváltás után az önkormányzati választásokon azonban éppen ez a réteg került irányító szerepbe a helyi politikában. Azokban a városokban, melyekben nem települt az elmúlt évtizedekben felsőoktatás, egyre

nagyobb az igény önálló intézmény létrehozására. Ott pedig, ahol a piacon már alig értékesíthető tudást kínáló intézmény van jelen (tanító- és tanárképzők, nehézipari főiskolák), felmerül a profilváltás és a régió érdekeinek érvényesítése.

Az eddigi kutatások azt mutatják, hogy a magyarországi magánfelsőoktatás terjedése az állami szférán jelentkező repedéseken indul meg. Ennek három fő esetét különböztethetjük meg: egyrészt a helyi humán értelmiség rekrutációs és presztízsérdekeire épülő humán és alkalmazott tudományok főiskolai képzését, másrészt a modern technológiai ismeretek tudományközi terjesztését szolgáló, laza szerveződésű (pl. open university) képzési formákat, harmadrészt pedig a már említett elavult képzésszerkezetű egyetemek profilváltását.

A folyamat háttéréül szolgáló anyagi és szellemi források összetételében egyaránt jelentkezik az önkormányzatok érdekeltsége, az új technológiákat alkalmazó nagyvállalatok bizalmatlansága az állami oktatás színvonalával szemben, valamint a szocialista országokban kampányszerűen elválasztott egyetemi és kutatói szféra kihatásaitlan szellemi kapacitása. A kezdeményezések mögött a felsőoktatás fejlődésének olyan trendje húzódik meg, mely nem hagyható figyelmen kívül sem a törvényi szabályozás kialakításakor, sem pedig a fejlesztési koncepciók vitáiban.

Törvényi szabályozás és állami politika

A magánfelsőoktatás kialakulásának folyamatában először érdemes a szabályozási keretek változását megvizsgálni, mely jól szemlélteti a hivatalos oktatáspolitikai álláspontjának változását.

A Németh-kormány alatt került sor először a magánfelsőoktatás törvényi kereteinek kialakítására. Ennek indoka sokkal inkább az akkori kormány liberalizáló törvénymódosító tevékenysége volt, mint valamely szabályozatlanul működő vagy működni kívánó intézmény helyzete. A *Pető-Intézet* kivételével nem is működött nem-állami felsőoktatási intézmény az országban, leszámítva az egyháziakat, amelyekkel a továbbiakban – eltérően alakuló szabályozásuk miatt – kénytelenek leszünk teljesen külön foglalkozni. Az oktatási törvény 1990. március 1-jei módosítása ugyanis a hittudományi egyetemre és főiskolákra nem vonatkoztatta az állami jogszabályokat. Ugyanekkor a nem-állami egyetemek létesítését az *Országgyűlés*, a főiskolákét pedig a *Minisztertanács* felelősségébe utalták. Az elfogadott törvény szerint a "létesítés alapvető feltételeit" kormányrendelettel kell szabályozni. Március 21-ére készül el az a minisztertanácsi rendelet, mely a magánfelsőoktatásról mindössze annyiban rendelkezett, miszerint a művelődési miniszter terjeszti elő a magánfelsőoktatási intézmények alapítását az Országgyűléshez illetve a Minisztertanácsához; illetve szakok létesítése a miniszter engedélyéhez kötött. A követelményrendszer tehát nem készült el, az eljárásjogi kereteken kívül semmi nem korlátozta a minisztérium hatalmát. Ezek a rendelkezések azonban egy rendkívül fontos következménnyel jártak: elvált egymástól a nem-állami és az egyházi szféra, ami háromszektorúvá bontotta a magyar felsőoktatást. Ennek oka egyrészt a Németh-kormány egyházpolitikájában keresendő, mely kedvezményekkel próbálta a korábban elsorvadásra ítélt ideológiai ellenfelet kiengesztelni, másrészt az állam-egyház szétválasztásáról rendelkező 1990/IV. tv. merev jogértelmezésében: az állam nem vonatkoztathat szolgáltatásaira vonatkozó jogszabályt egyházi jogi személyre.

Az Antall-kormány szeptember 12-én rendeletben határozta meg az "alapvető feltételeket". A szabályozás olyan magas követelményeket állít fel, hogy – ahogy az egyik magánfőiskola vezetője megjegyezte – annak jónéhány állami intézmény sem lenne képes eleget tenni. Az oktatók egyharmada "főfoglalkozású munkaviszony létesítésére vállalt kötelezettséget" (tanárok, docensek kétharmada), egyetemek esetében az oktatók harmadának, főiskoláknál ötödének tudományos fokozattal kell rendelkeznie. Az alapítónak

az épületen és a tárgyi feltételeken kívül előre biztosítania kell egy naptári év költségeit, valamint a teljes képzési időre vonatkozó pénzügyi fedezetet. A kérelemmel együtt kell elküldeni a képesítési feltételeknek megfelelő tanterveket, az oktatói állományra vonatkozó személyi javaslatokat, és "tájékoztatásul" az intézmény SZMSZ-ét, felvételi szabályzatát, tanulmányi és vizsgaszabályzatát, valamint az oktatói követelményrendszer szabályzatát; tehát jóformán mindent, amit az állami intézményekre vonatkozóan is vizsgálnak.

Az új felsőoktatási törvény kialakítására való igény is egyidős az új parlamenttel. A tervezetek előkészítésekor zajló egyeztetéseken a nem-állami szektor szabályozása nem volt lényegi kérdés, de a minisztérium az 1991/1-es *Magyar Felsőoktatásban* közzétett törvénykonceptiója a posztszekunder szektort (és így várhatólag a kevésbé intézményesült oktatási formák többségét is) "felsőfokú szakiskola" elnevezéssel az államilag elismert szférába kívánta sorolni. Ez a törekvés a főiskolák ellenállásán végül is megbukott, de az államival azonos színvonalú képzést nyújtó intézmények elismerése bekerült a tervezetbe, sőt kiegészítésként a még el nem ismert, de arra törekvő kezdeményezések esetleges anyagi támogatását is felvillantották. A viták során a magánfelsőoktatással olyan érvelésben találkozhatunk leginkább, mely szerint „Amennyiben a Kormányzat nálunk nem tudja, vagy nem hajlandó a szükséges döntéseket meghozni, úgy nagyobb teret, több lehetőséget kell adni a nonprofit vállalkozásokra, és a nem-állami felsőoktatás kibontakozására.” (*Bakos p. 19.*). Amennyiben ezek a kezdeményezések "valós társadalmi igényeket" elégitenek ki, Bakos szerint a kormánynak támogatnia kell létrejöttüket. Az ilyen gondolatok jelzik, hogy van fogadókészség a nem-állami szféra felé, de a hangsúly a mennyiségi jellemzőkön van: a prioritás az állami szektoré (ez érthető is), a magánszféra kiegészítő szereppel kapcsolódhat be az expanzióba. A törvénykonceptió sarkalatos pontjaként elfogadott két bizottság, a *Felsőoktatási Tanács* és az *Akkreditációs Bizottság* feladatkörének kialakulásával jelentős fordulat történt a nem-állami intézmények jogállásának tervezésében: az Akkreditációs Bizottság hatáskörébe tartozik az intézményalapítás valamint megszüntetés véleményezése, és ez lehetőséget ad az egységes szabályozás kialakulására, mivel kikerül a minisztériumi alkudozásokból az alapítás feltételeinek vizsgálata és ugyanahhoz a szervhez kerül, mely a már létező intézmények akkreditálását is végezni fogja. Ez egyrészt biztosíthatja a viszonylag gyors ügymenetet, másrészt így valószínűleg nem kerül messze egymástól a már működő intézmények színvonala és az alapítás feltételei. A frissen megjelent változatok (*A felsőoktatási...: Törvényjavaslat*) visszavonták a már majdnem megadott bizalmat; míg az év elején megjelent szövegtervezetben nincs szó külön feltételekről a nem-állami intézmények számára, a még nem is létező mellékletbe utalja „az újonnan alakuló nem-állami felsőoktatási intézmények – ideértve az új hittudományi felsőfokú intézményeket is – állami elismerésének feltételeit, pénzügyi támogatását és e törvényben nem részletezett szabályozási sajátosságokat” (113. §) (*Törvényjavaslat p. 22.*) és törvényben kívánja előírni a pénzügyi fedezet biztosítását (6. §). A legújabb tervezet is adós maradt tehát az átlátható szabályozási logikával, sőt az Akkreditációs Bizottság hatáskörébe utalt kérdések törvényi és mellékleti szintű túlszabályozása csak nagyobb zavart látszik okozni.

Egyházi felsőoktatás

Mint azt az imént láthattuk, az egyházi felsőoktatási intézmények az oktatási törvény 1990-es módosításával kikerültek az állami szabályozás hatálya alól. Az új helyzetet az Antall-kormány úgy értelmezte, hogy az egyházak "bemondásra" indíthatnak felsőoktatási intézményt: az állam nem vizsgálja sem a tananyagot, sem a képesítési feltételek sem pedig az anyagi háttér meglétét. Mivel azonban az 1990/IV tv. rendkívül liberálisan értelmezte az egyházalapítás szabadságát (100 fő alapíthat minden megkötés nélkül), és az egyházi

intézmények automatikusan jogosultak az állami fejkvótára, elméletileg lehetséges a nem-állami intézmények számára felállított követelményeknek nem megfelelő kezdeményezések átáramlása az egyházi szférába. Ezt a veszélyt felismerve a kormány márciustól moratóriumot rendelt el az újonnan alakuló egyházi intézmények finanszírozására. Ez eddig egyedül az időközben a Kormány által elismert *Scola Scriptura Hittudományi Főiskolát* érinti, mely így, sajátságos módon, a többi egyházi intézménnyel azonos jogállása ellenére sem részesül az állami támogatásban. Információink szerint a főiskola az ügyet az *Alkotmánybíróság* elé tárta.

Egyelőre nem is ez ígérkezik a legnagyobb problémának, hanem az egyházak olyan felsőoktatási tevékenysége, mely azonos tartalmú az állami oktatással. Elsősorban a tanító- és tanárképző főiskolák beindulását siettetik a nagyegyházak, de a katolikusok például egy önálló egyetemet is kívántak indítani. Az utóbbi időig a valóságban itt is csak egy intézmény, a nagykőrösi református tanítóképző körül kezdődtek viták, melyet később részletesebben is bemutatunk. Azonban különösen a nyári hónapokban előretörés történt ezen a téren: az MKM odaigért a debreceni tanárképzőt a református egyháznak, és egyúttal "ellentételezőként" az esztergomi és a zsámbéki tanárképzőt a katolikusoknak. Az önálló, többkarú nyugati egyetem példájára kigondolt *Katolikus Egyetem* helyett a *Pázmány Péter Hittudományi Egyetem* indít bölcsészkart. Az ígéretek és a finanszírozási stop közti különbség egyre kuszábbá teszi a helyzetet. A kormányzat ma még megosztott a kérdésre adandó válasz ügyében.

Az MKM jogász körei elképzelhetetlennek tartják, hogy a felsőoktatás egy része egyszerűen "kibújjon" az állami szabályozás hatálya alól, mivel ez a felsőoktatás polarizálódásához, sőt akár kettészakadásához is vezethet. Az állam nem támogathat egy olyan rendszert, amelynek működéséről se információi, se garanciái nincsenek. Felesleges akkor a másik két szféra számára is a szabályozás, mivel semmiképp sem bírják majd a versenyt a közpénzekből szabadon költekező, államilag elismert diplomát a saját maga által felállított követelményekre adó egyházi szférával.

A másik oldal, a *Miniszterelnökség* egyházi ügyekkel foglalkozó államtitkársága szerint viszont az állam és az egyház jogi elválasztásának szigorúan végbe kell mennie a felsőoktatásban is. Álláspontjuk szerint az állam nem írhat elő követelményeket az egyházi intézmények működésével kapcsolatban, amelyek azonban az állami segítség nélkül nem lesznek képesek elindulni. Az egyházak tevékenysége nélkülözhetetlen az ország "erkölcsi megújulása" szempontjából, így prioritást kell, hogy élvezzen a fejlesztésekben. Nem kell attól tartani, hogy számszámra alakulnak egyházak – így érvelnek – pusztán a kedvezőbb jogi feltételek miatt. Az állam valóban nem tehet különbséget az egyházak között, de kapcsolatrendszerét minden egyes egyházzal konkordátum formájában úgy rögzítheti, hogy az egyrészt megfeleljen az egyes egyházak sajátos igényeinek, de egyben ne adjon lehetőséget az állami támogatásokkal való visszaélésekre.

Valószínűleg nem kerülünk nagyon messze az igazságtól akkor sem, ha a kérdés polarizáltságát a koalíciós kormányzat belső politikai viszonyainak relációjában is megvizsgáljuk. A *Magyar Demokrata Fórum*, a vezető kormánypárt befolyása alatt álló MKM politikusai tartózkodóbb és kiegyensúlyozottabb politikát kívánnak folytatni az egyházakkal szemben, mint a *Kereszténydemokrata Néppárt* által vezetett miniszterelnökségi államtitkárság. És itt nemcsak az ismert, a szaktárca-bürokrácia és az országos politikai vezetés közötti ellentétéről lehet szó, hanem a különböző egyházi érdekcsoportok súrlódásairól is: az MKM politikai államtitkára a református egyház egyik főgondnoka, míg a KDNP mögött elsősorban a katolikus klérus érdekei fedezhetők fel.

A harc az új tervezet megjelenésével eldőlni látszik: a 112. § leszögezi, hogy a „hit-tudományi egyetemek, főiskolák és a teológiai karok, illetőleg szakok állami elismerésekor a hitelességgel összefüggő tárgyak, ismeretek tartalma nem vizsgálható, ezek tekintetében a

képesítési követelményeket a hittudományi egyetemek és főiskolák a rájuk vonatkozó egyházi jogszabályok alapján maguk határozzák meg”, másrészt kijelenti: “a hittudományi egyetemeken és főiskolákon, illetőleg szakon folytatott tanulmányok alapján szerzett oklevél az általa tanúsított végzettség szintje tekintetében egyetemi illetőleg főiskolai oklevéllel egyenértékű”, vagyis olyan állami alapvégzettségnek számít, mellyel diplomához kötött állást betölteni és posztgraduális képzésben résztvenni egyaránt lehet. Így már érthető is, miért kell külön mellékletben szabályozni a nem-állami intézmények elismerését, hiszen nem tudható, vonatkoznak-e a nem hitéleti tartalmú képzés esetén az egyházi intézményekre a törvény előírásai. Az csak remélhető, hogy a még nem létező melléklet nem kívánja különböző konkordátumokhoz kötni ugyanannak a profilnak az oktatását a különböző egyházi intézményekben. Az pedig már végképp nem érthető, hogy a magánszféra miért került ugyanúgy száműzésbe, a mellékletbe. A megoldatlanság tehát tovább gyűrűzik, ami nemigen fogja elősegíteni a magán és az egyházi felsőoktatás talpraállítását.

Magán vagy állami?!

A magánfelsőoktatás feletti állami ellenőrzés mértéke – különösen a miniszter törvényességi felügyeletével (ami az általa engedélyezett SZMSZ-re is vonatkozik) – ma olyan mértéket ölt, hogy önkéntelenül felmerül a kérdés: mitől “nem-államiak” ezek az intézmények?

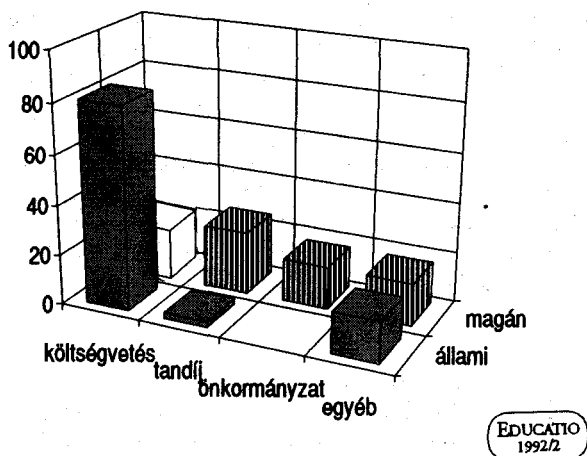
A válasz egyszerűbb, mint gondolnánk: attól, hogy az államnak egy fillérébe sem kerül. A magánoktatás ugyanis “vállalkozási tevékenységnek” minősül, még a Glatz-féle törvényt módosítás alapján. A “vállalkozói” forma persze nehezen védhető a szoros állami felügyelet létével szemben, de arra elegendő, hogy a szektorsemmlegességre utaló érveket kivédje. Nem-állami intézmény akkor kaphat állami hozzájárulást, ha “állami feladatot lát el”. Ez a kitétel azonban sehol sincs értelmezve.

Mindezek alapján azt is mondhatnánk, hogy a ma “magánfőiskoláknak” nevezett intézmények – mivel egyetem még nincs engedélyezve – nem-állami forrásokból létrehozott állami intézmények: íme a regionális fejlesztés legolcsóbb útja.

A minisztérium ellenérdekeltnak látszik a deregulációban: mindenféle anyagi felelősségvállalás nélkül tud komoly felsőoktatási beruházásokat ellenőrizni. A törvényi szabályozás egyszerűen tiltja az egyetemi-főiskolai név használatát: nem “elismerésről” van szó, hanem “engedélyezésről” – az állam eljárást indíthat minden jogtalan névhasználóval szemben.

Azok a források, melyek így a felsőoktatás fejlesztésébe csatornázódnak, ugyancsak államiak: az eddigi esetek 100%-ban önkormányzati (vagy ÁVÜ-tulajdonú) épületek váltak az új főiskolák otthonává, és a helyi politikusok nem fukarkodtak a pénzügyi segítséggel sem. A vállalati szféra számára sosem lesz meggyőző befektetés a többmilliós háttérinfrastruktúra biztosítása, ami egy intézmény elindításához szükséges. Az önkormányzati törvény liberális szabályozása azonban utat nyitott a helyi források és a felsőoktatás egymásra találásához. Úgy néz ki, hogy a magánfőiskolák forráshátterével kapcsolatban a külföldi elemzések tévútra kerültek a sokat hangoztatott “szegény önkormányzatok” jelzős szerkezet elfogadásával. A CHEPS tanulmánya kiemeli, hogy „az ún. ‘alapítványi egyetemek’ jó lehetőséget biztosíthatnak a felsőoktatás iránt mutatkozó mai túlkereslet lecsapolására” (*Jongbloed p. 83.*), ha állami ellenőrzéssel történik akkreditálásuk. De a kezdeményezésben „bármilyen szerepet játszanak is az önkormányzatok, (a finanszírozásban) az alacsony marad Magyarország esetében.” (*uo. p. 90.*) Ezzel szemben az önkormányzatok legtöbbször az épület biztosításán túl további fenntartási kötelezettséget is adnak, vagy alapítványi alapítóként biztosítanak. Az állami elismerés ígéretében az intézmények maguk is sikerrel folytatnak *fund-raising* tevékenységet. Ha összevetjük a magánszféra forrásszerkezetét az állami szféráéval, azonnal láthatóvá válik a magánintézmények külső források iránti érzékenysége.

2. ÁBRA

A magán és állami intézmények forrásszerkezete

Forrás: Horváth D.

A magánintézmények körébe a nagyobb összehasonlíthatóság kedvéért csak a nappali tagozatos oktatással is foglalkozó székesfehérvári és tatabányai főiskolát vettük be – az 1992 őszi kezdő, elsős évfolyamokkal számolva. Az önkormányzati adat (16,9 millió Ft) csak a közvetlen támogatás mennyiségét mutatja, ezen felül az önkormányzatok alapítványi részvétele a vállalati bevételek, valamint a vállalati-vállalkozói támogatások és a természetes személyek és intézmények adományai mellett az egyéb források (16,8 millió Ft) szerkezetében is előkelő helyet biztosít a városoknak. Az egyéb források összetételét az esettanulmányoknál külön vizsgáljuk.

Az összehasonlítás alapján levonhatónak tűnik néhány alapvető fontosságú következtetés.

- A magánfelsőoktatás expanziója – ha az állami akkreditációs felügyelet megmarad – a legolcsóbb és legbiztosabb módja a felsőoktatás igényelt növekedésének.
- A magánintézmények – a tandíj fontossága miatt – jóval érzékenyebbek lesznek a munkaerőpiac mozgására, mint a költségvetésből élő állami társaik.
- A magánintézményekben az önkormányzatok erőteljes jelenléte garancia a helyi érdekek érvényesítésére, melyek így a regionális felsőoktatási szövetségek kristályosodási pontjaivá válhatnak.

Felmerül még az állami költségvetési támogatás kérdése. A 2. ábrán látható adat az 1993-as költségvetési tervezet (*A felsőoktatás...*) magánfőiskolákra jutó része (a két magánfőiskola 1992 őszi, nappali tagozatos első évfolyamainak számával számolva), mely a tervek szerint évi 100 ezer forintos normatívából állna (profiltól függetlenül), összesen 1.000 főre kalkulálva. Ha az 1992 őszi hallgatólétszámot vesszük alapul, az állami támogatás összege 22,4 millió Ft lett volna az idén. Összevetve ezt a hipotetikus adatot a valós bevételekkel, látható, hogy az állami támogatás a tandíj kiugró szerepét (22,4 millió Ft) visszaszoríthatja és kiegyensúlyozhatja a költségvetéseket – akár még alacsonyabb fejkvótával is!

A fejkvóta így is a legalacsonyabb tervezett állami normatívával lenne azonos. A magánfőiskolák közül egyedül a székesfehérváriak közölték egy hallgatóra jutó költséget, mely számításaik szerint 116.000 Ft/év. Talán nem jutunk messze a valóságtól, ha feltételezzük,

hogy a menedzserképzés és a távoktatás inkább olcsóbb, mint drágább az idegennyelvtanárképzéssel szemben, és így arra a következtetésre juthatunk, hogy az előirányzott állami támogatás – ha egyáltalán lesz belőle valami – valóban csökkenthető. Megfontolandó lehet még az esetleges állami támogatások tandíjkompenzációra történő előírása, egyrészt az állami és a magánszféra tervezett tandíjkülönbségeinek enyhítésére, másrészt, hogy ne a külső forrásbevonás csökkentését eredményezze.

Azonban van a kérdésnek egy másik oldala is: az évi 50 milliós (egyházi intézményekkel együtt 390 milliós) kiadás egészen elenyésző a tervezett 61 milliárdos kiadású állami szférával szemben, de kérdés, jelent-e ez a támogatás hosszabbtrávú költségvetési kötelezettségvállalást is, és ha igen, a magánszféra expanziója esetén mennyibe fog ez majd a költségvetésnek kerülni. Nincs-e emögött egyfajta "stop-politika" elhatározása, megelégtelve az eddig engedélyezett intézmények számát? "Adományként" érkezik ez a támogatás, ami ellenérdekeltté tenné a már működő magánintézményeket a többiek támogatásában, vagy szembenéztek az MKM finanszírozás-konceptiójának készítői a folyamat hatásaival? Nem is kell konkrét számításokat végeznünk ahhoz, hogy belássuk: összehasonlíthatatlanul olcsóbb a magánintézményekben tanulók számát növelni, mint az állami szféráét.

Az anyagi forrásoldal mellett az oktatói kar kialakulásában is felfigyelhetünk egy folyamatra: a kormányzat egyre kevésbé kívánja eltartani minisztériumi kutatóintézeteket, így az onnan a piacra mozgó szellemi munkaerő lesz a felsőoktatás fejlesztésének egyik bázisa.

Az oktatói piac kialakulása más tanulságokkal is szolgál: az esettanulmányok is azt sugallják, a kutatóintézetektől papíron főállásba készülő tanerők nem valószínű, hogy egykönnyen megválnak előnyös piaci helyzetüktől, és integrálódnak a kvázi-magánfiskolakba. Számukra az oktatás az egyik piaci tevékenység a sok közül: annak elbírálása, hogy hová mennek óraadó tanárnak, szigorú piaci preferenciák alapján dől el. Nekik az is mindegy, kurzusuk ad állami papírt, vagy nem – a tananyag ugyanaz, ami dönt, az a jövedelem. Sőt így még az is előfordulhat – mint ahogy elő is fordul Miskolcon –, hogy az állami jogi szigor ellenére támogatják jelenlétükkel a magánintézményt.

Ennek kapcsán érdemes megemlíteni, hogy ez a folyamat az állami intézmények oktatói karának bővítésére is hatással van. Így bővül tovább a szinte láthatatlan "belső oktatói piac": az állami intézmények profilbővítés esetén "bérelnek" oktatókat kutatóintézetektől, vagy a nagyobb szellemi központok túlkínálatából. Arra is van példa, hogy ha pénzügyi forrásokkal nem bírja az állami szektor a versenyt, infrastrukturális szolgáltatásaival (könyvek sajtó alá rendezése stb.) lép a piacra. Az így kialakuló "fantom-tanszékek" tudományos minősége azonban nem lesz rosszabb az állandó bázisú egyetemi központokénál. És ez még mindig költségkímélőbb megoldásnak tűnik, mint a milliárdos universitas-beruházások.

A nem-állami felsőoktatás típusai

Az eddigiek alapján már kísérletet tehetünk arra, hogy csoportosítsuk jelenlegi jellemzőik alapján a nem-állami szféra szereplőit. Egy ilyen rendszerezés elsősorban a törvényalkotó munka számára jelölheti ki a halaszthatatlan problémákat. Az eddigi kutatások alapján az intézmény alapítási kezdeményezések és társadalmi környezetük számára az állami elismerés volt a legfontosabb cél. Amióta a törvényi szabályozás erre lehetőséget ad, a magánintézmények igyekeznek államilag elismert papírt adni a tanulóknak. Így van ez még a nyilvánvalóan nem intézményesíthető oktatási piacon is, tehát ezt a vonást, mint a magyar munkaerőpiac egy meghatározó sajátosságát kell figyelembe vennünk. Ezek alapján ma négy csoportba oszthatók a nem-állami felsőoktatási intézmények: az államilag elismertek, az el nem ismertek, a törvényi szabályozás "holt tereiben" élők, és a nem intézményesült, de hasonló profilú piaci képzések.

Az elismertek

Az első csoport a már korábban is működő hittudományi oktatást nyújtó egyházi intézményekből és az idén elindult három magánfőiskolából áll. Elemzésünkben csak az utóbbiakkal foglalkoznánk, mivel a hittudományi oktatás sajátos piaci környezete eltérő az egyéb felsőoktatási piactól, így a felvetett problémáktól is eltérő irányú kutatást igényelne. Az alábbiakban három vázlatos esettanulmánnyal bemutatjuk azt a folyamatot, melyben a magánintézmények sikeresen vonták be a külső forrásokat a hivatalos felsőoktatáspolitikai egyidejű elfogadó reakciójával. Ez a tanulmány nem vállalkozhat a menedzsment érdekes formáinak és figyelemre méltó elképzeléseinek bemutatására, ezért most elsősorban az intézmények forrásszerkezetére (humán és anyagi), valamint a profilok és missziók tanulásaira hívnánk fel az olvasó figyelmét.

1. *A Kodolányi János Főiskola.* Székesfehérvárnak nem volt önálló felsőoktatási intézménye az államszocialista időkben. A Kandó Kálmán Műszaki Főiskola kihelyezett tagozata működött a városban, elsősorban a Videoton mérnökszükségletének fedezésére (és a Soproni Egyetem kihelyezett tagozata). A szocialista nagyipar válságával egyidőben a gyár is válságba került, így a főiskola profilja is változtatásra szorult. A városi értelmiség hosszú ideje szeretett volna humán képzést telepíteni a városba, de a helyi pártvezetés, nem városi eredetű lévén, ellenezte azt. A fordulat akkor következett be, amikor az utolsó tanácselnökkel a helyi értelmiség vette át a város vezetését. Az új önkormányzat átvette az önálló főiskola alapításának ötletét, melynek legfőbb támogatója a népszerűsége miatt hivatalát megőrző tanácselnök-polgármester volt. Az intézmény profiljának meghatározása és a sikeres menedzsment munka azonban egy nyelvoktatással és felvételi előkészítőkkel foglalkozó oktatási magáncég ötletével és kitarásával vált lehetségessé. A *Comenius Társaság* a nyolcvanas évek végére a város oktatási piacán egyeduralmi helyzetet ért el: nyelvtanárokat kölcsönöztek az állami iskoláknak, a megyében egyre több helyen kihelyezett tanfolyamot indítottak. Be kívántak kapcsolódni az orosztanár-átképzésbe is. Valószínűleg a cég üzletpolitikai stratégiaváltása tette lehetővé a magánfelsőoktatás igényének támogatását: nyelvoktatás piaca hosszútávon zsugorodni fog, tehát integrálódni kell az intézményes oktatásba. A tervük egy alapítványi fenntartású nyelvtanár és kommunikációs szakember-képzésre készült el. Ebbe integrálható később az idegennyelv-tanár-képzés, hozzáilleszthető a mikrofonengedélyig eljutó riporterképzés. Az intézmény missziója tehát a kommunikációs képességek fejlesztése, az alkalmazott humán tudományok terjesztése. Az infrastruktúrát (épület-fenntartási költségek) a városi önkormányzat hozta volna apportként.

A város beleegyezett: 1991. március 7-én határozat született a Főiskola alapításához való önkormányzati hozzájárulás feltételeiről. Lényege: a város támogatja a Társaság pályázatát az épület és az éves rezsiköltségek biztosításán túl a karbantartás és a hivatali személyzet költségeinek vállalásával, ha az elnyeri az állami diplomaadás jogát. A Társaság vállalja a tanári fizetések és az egyéb költségek fedezését, valamint a város felesleges orosztanárainak átképzését.

A pályázat sikeres elbírálásához a törvényben a nem-állami felsőoktatási intézmények számára előírt követelményeket biztosítani kell. A könnyebbik feladat az SZMSZ és a vizsgaszabályzat összeállítása. A nehezebb a tanterv és a szigorú minősítési feltételek teljesítése: az ELTE és a JPTE angol illetve német tanszékei állították össze a tananyagot, a pedagógia-tanszék pedig az Oktatókutató Intézet munkatársainak terve alapján állt fel. Szándéknyilatkozatokat gyűjtenek a tudományosan minősítettektől, hogy főállásban kívánjanak Székesfehérváron tanítani. (A kandidátusok azonban aligha hagyják ott a budapesti kutatóintézeti vagy egyetemi állást.)

Az MKM érdeke példaértékű magánfőiskola engedélyezése, így nem akadályozta az egyetemi-tudományos érdekcsoport által támogatott kezdeményezést. Így is több mint egy

évbe került a kormány jóváhagyásának kicsikarása. A Társaság közben gondoskodott kollégiumi elhelyezésről is, és előkészítő tanfolyamot szervezett.

Az alapítvány kuratóriumában a városnak többsége van, elnöke a mindenkori polgármester, a főiskola főigazgatója és áltatános igazgatója a Társaság két menedzsere lett. Az 1992/93-as első félévben 140 nappali tagozatos hallgató kezdte meg tanulmányait 6 főállású és 18 mellékállású oktató vezetésével. Az első tanév költségvetésének forrásszerkezetét négy elkülöníthető tételre bontottuk: a tandíjra (11,92 millió Ft), az önkormányzati támogatásra (13,6 millió Ft), a vállalkozási bevételekre (1,3 millió Ft), és a támogatásokra (2 millió Ft). Az "Önálló Főiskola Alapítvány" hozzájárulásának mértékéről nincsenek adataink, de az alapítvány elsősorban az épület kezelésére jött létre.

Ezen felül a főiskola az *Alba Regia Főiskolai Szövetség*en keresztül (melyben a három székesfehérvári intézményen kívül a miskolci egyetem dunaujvárosi kihelyezett tagozata is részt vesz) újabb forrásokhoz jutott: a FEFA-hoz benyújtott pályázatra 1,2 millió USD-t és 35 millió Ft-ot kaptak és elnyerték a FEFA nyelvoktatási pályázatát is, melynek 200.000 dolláros és 4 millió forintos támogatásából fogják – az Alba Regia szövetség többi intézményével együtt – nyelvi laborjaikat felszerelni. Nem valószínű tehát, hogy mindemellett rászorulnának a költségvetési segítségre. *Szabó Péter* általános igazgató nyilatkozata szerint a költségvetési támogatást tandíjkompenzációra kívánják használni. Az alapítványon keresztül megyei vállalkozók, magáncégek, és a város külföldi testvérvárosai is támogatni fogják tandíjkompenzációval a tehetséges, de rászoruló hallgatókat. Több önkormányzat jelezte, hogy amennyiben a területéről érkező hallgató szerződésben vállal később oktatást intézményeiben, állni fogja a tandíjat.

Ezzel a néhány kiragadott példával is érzékeltetni szeretnénk volna, hogy a havi 45 ezer Ft-os tandíj egyáltalán nem biztos, hogy az esélyegyenlőség rovására megy. Sőt, a tandíjkompenzációs támogatás jóval nagyobb szociális esélyegyenlőséget biztosíthat, mint a – deklarált – ingyenesség.

2. A *Modern Üzleti Tudományok Főiskolája*. Tatabánya megyeszékhely létrejöttéig ugyanúgy kimaradt a felsőoktatás fejlesztésből, mint Székesfehérvár, még kihelyezett tagozat sem volt. Ugyancsak a helyi értelmiség áll a főiskola-kezdeménnyezés támogatói között, amelynek menedzsere a volt tanácselnök-helyettes – a főiskola későbbi oktatási igazgatója (főigazgatóhelyettesi hatáskörrel) – lesz. Még a Glatz-féle kultuskormányzat idején elkészül a profilterv: rövid távon a Külkereskedelmi Főiskola kihelyezett tagozata, hosszú távon szélesebb profilú, interdiszciplináris, alkalmazott közgazdaságtan, alapítványi főiskolában.

1990 júniusában létrejön az alapítvány, és augusztusban a pályázat már a minisztériumban van. Közben – fehérvári példára – "0-ik", előkészítő tanfolyamot indítanak, mely önmagában is államilag elismert szakoklevelet nyújt és egyben biztos belépést a főiskolára. Lazább szervezési keretei és a már rendelkezésre álló infrastruktúra lehetőségeiből következően nem elhanyagolható bevételi forrást is jelent az alapítvány részére. Az előkészítő tanfolyamok azonban nemcsak a hallgatókat biztosítják a főiskola számára, de kitűnő lehetőséget az oktatók rekrutációjára is: a városi középiskolai tanárok legjobbjait (ez elsősorban a nyelvtanárookra érvényes) hívják meg előadni, és nyitva tartják számukra tanársegédként a főiskolába való bekerülés lehetőségét. Az oktatói bázis kialakítását a tatabányaiak más stratégia alapján oldották meg: elsősorban a városi származású, de most máshol dolgozó fiatalabb oktatókat és idősebb tudományos minősítetteket csalogatták vissza, de jelentős segítséget kaptak a Külkereskedelmi Főiskola oktatói karából is.

Ha megvizsgáljuk az első év bevételi forrásait, négy nagyobb csoportot különíthetünk el: a tandíj (8,1 millió Ft) mellett a legmagasabb az alapítvány kamataiból származó bevétel (11,5 millió Ft), itt is találunk közvetlen önkormányzati támogatást (3,3 millió Ft) és

vállalkozásból származó bevételt (2 millió Ft). A forrásszerkezet vizsgálatakor ki kell emelnünk az alapítvány támogatóinak megoszlását is, mivel itt találjuk meg a közvetlen önkormányzati támogatás alacsonyabb mértékére a magyarázatot: az alapításkor a megye és a város együttesen 24,3 millió Ft-ot adott az alapítványnak, melyhez képest az azóta szaporodó vállalati és vállalkozói (13,5 millió Ft) valamint a magán- illetve intézményi felajánlások (0,5 millió Ft) is alacsonynak tűnhetnek.

A korábban regionális pártoktatási központnak használt épületegyüttest a várossal közösen igényelték vissza a kormánytól. Az 1992/93-as első félévben 84 nappali tagozatos hallgató kezdte meg tanulmányait 7 főállású és 11 óraadó tanár irányítása alatt.

3. *Gábor Dénes Műszaki Informatikai Főiskola.* Magyarország első távoktatásra alapozott magánfőiskolájának története némiképpen eltér a nappali tagozaton oktató két társától. Már 9 évvel ezelőtt távoktatásba kezdett az LSI (a nagy bonyolultságú integrált áramkőről elnevezett magáncég) mint oktatási magánvállalkozás. 1990-ben 19 másik számítástechnikai céggel megalapították az *LSI Oktatóközpontot*. 1987-től a minisztérium engedélyével folytattak távoktatást. Céljuk a nyitott egyetem [open university] módszereinek hazai meghonosítása volt. A tervezett főiskola missziója a modern informatikai-számítástechnikai készségek terjesztése interdiszciplináris keretek között, minél több, már dolgozó szakember számára. Így az 1992/93-ban felvett 600 első éves hallgató többsége már posztgraduális képzésként részesül az oktatásban.

A minisztérium sokáig ellenállt a távoktatással szerzhető diploma gondolatának, de az akadémiai érdekcsoport egy része pártfogásába vette a kezdeményezést. A rendszerváltás támogatóik előrelépését hozta, így felgyorsultak az események. 1992-ben a *Számalk* oktatási központjával közösen nyerték el a magánfőiskolai státust – miután megszerezték az egyik volt szovjet laktanya épületét –, *Nyitott Egyetemi Telep* létrehozására, a III. kerületi önkormányzattal.

Az LSI már korábban létrehozott a profilja iránt érdeklődő egyetemekből és főiskolákból egy felsőoktatási tanácsot, melyben áthallgatással, hallgatóinak szakirányú továbbtanulásával próbálja az állami szférával kapcsolatait szorosabbra fűzni. Az épület üzembe állításáig a képzési költségek egészét tandíjakból fedezik, a több cég által létrehozott alapítványból tandíjkompenzációt és az épület rekonstrukcióját fizetik.

Az el nem ismertek

Az elismerést el nem érőknek két alcsoportját különböztethetjük meg: az első a létező helyi igényből induló, de rosszul menedzselte kezdeményezés, a másik a még csírájában lévő elképzelések. Az első csoporthoz a közismert *Miskolci Bölcsészegyesület* tartozik, melynek hosszú és érdekes történetét nem tudjuk most bemutatni, de néhány jellemzőt mindenképpen ki kell emelnünk.

A Miskolci Egyetem műszaki profilú intézményként jött létre a környék szocialista fejlesztési nehéziparának szakember-ellátására. Az egyre növekvő város (a nyolcvanas évekre már 800 ezer lakossal rendelkezett) humán képzés nélkül maradt, és az igény kielégítésére még jóval az első magánfelsőoktatási jogszabályok előtt egyesület alakult. Az oktatók és a diákok rekrutációs bázisa megoszlik az ország egész területén, de az egyesület nem rendelkezett a jogszabályoknak megfelelő mennyiségű helyi oktatóval. A kudarc fontos elemeként kell számontartanunk az egyetem profilváltásával való szembeszállást, holott a minisztériumi segédanyagok között a két intézmény fúzióját sürgető szakvéleményekkel találkozunk leginkább. Miközben az egyesület hiába harcolt az állami elismerésért, az egyetem elindította gazdaságtudományi és bölcsészettudományi karának szervezését, és ez megpecsételni látszik a magánkezdeményezés sorsát. Az elismerés késésével a belső ellentétek

a hallgatók és az oktatói kar között tovább nőnek, mivel a hallgatószám növelésével (tavaly már 1.500 fölé értek) sem sikerült a minisztériumot más belátásra bírni. Sajnos valószínűnek tűnik, hogy az állami egyetem beinduló új szakjai elszívják majd a hallgatókat, az egyesület munkatársai pedig új állás után nézhetnek.

Még két olyan kezdeményezést érdemes megemlíteni, melyek iránymutatóak lehetnek. Az egyik a *Soros György* által alapított *Közép-Európa Egyetem* magyarországi jelenléte, melyről a minisztériummal kötött épület átadási egyezményen kívül még nem sokat lehet tudni, de jól példázza azt a lehetőséget, hogy nemzetközi érdekeltsgű egyetemek is érdeklődhetnek a magyarországi képzési lehetőségek iránt. A másik a sajtóból már ismert *Corvin Egyetem*, melynek története egyelőre ugyancsak a függönyök mögött zajlik, de az alapkötetételen (a telket a IX. kerületi önkormányzat adományozta) a köztársasági elnök is részt vett. A Corvin Egyetem hátterében elsősorban kutatóintézeti szakemberek állnak, és így ez a kezdeményezés lehet Magyarország első kutatóegyeteme, melyek oly jellegzetes szerepet játszanak az amerikai oktatásban [private researche university].

A törvények "fehér foljaiban" élők

Mint azt már az egyházi felsőoktatás szabályozási kereteinél bemutattuk, az állami felsőoktatással azonos profilú képzést nyújtó egyházi intézmények ma egyszerűen *ex lex* állapotban vannak. Ilyen működő intézmény jelenleg egyedül a *Nagykőrösi Tanítóképző*.

A református tanítóképző ötlete még a Németh-kormány idejére nyúlik vissza, de már az új kormány írta alá a *Jászberényi Tanítóképző* kihelyezett tagozataként 1990 őszén elinduló intézmény engedélyét.

1991-re azonban elkészült az önálló tanítóképző terve, melyet a jövőre fenntartó, a *Dunamelléki Református Egyházkerület* tovább is küldött a minisztériumnak. A tantervet a Jászberényi Tanítóképzővel közösen dolgozták ki, az oktatói gárda ugyan még csekély volt 1991 őszén (7 főállású, 1 mellékállású és 24 óraadó tanárral), de már az oktatók 25%-a rendelkezett tudományos fokozattal. A rendelkezésre álló épület az év folyamán az egyházi ingatlantörvény helyi végrehajtása során az egyház tulajdonába került. A minisztérium ugyanakkor – a bemutatott belső megosztottság miatt – a mai napig nem foglalkozott a főiskola önállósodásával.

A nem intézményes, de hasonló profilú piaci oktatás

Az utolsó csoport meghatározása a legnehezebb. A nem-állami "félfelsőfokú" oktatást szabadpiaci tevékenységként ellátó szervezetek és cégek profilja rendkívül összetett, gyorsan változó és alig összehasonlítható az intézményes oktatásban részt vevő nem-állami vagy állami szereplőkkel. Ezen a piacon találkozunk azonban állami intézményekkel is, ezért ha sikerül körülírni azt a profilt, melyben mindhárom szféra megtalálható, nagyobb tévedések veszélye nélkül is közelebb kerülhetünk a szabadpiacon élő felsőoktatáshoz.

A szabadpiaci oktatást általában két nagyobb csoportba szokták besorolni. Az egyik a posztsekunder képzés, mely tágan értelmezhető köre szinte minden olyan tanfolyamnak, melyet érettségivel, középszintű végzettséggel rendelkezőknek kínálnak, különös tekintettel a középszintű végzettséghez kötött szakcsoportos és egyéb szakmai képzési formákra. A másik a még tágabban érthető felnőttoktatás, melybe leginkább az átképzések, munkanélküli-tanfolyamok, továbbképzési kurzusok tartoznak, de végső soron ide érthetnénk a felsőoktatási intézmények posztgraduális képzését is. A magyar oktatási rendszer sajátossága, hogy az idegennyelvoktatás minden másról különböző önálló rendszerként alakult ki a nyelvoktatás állami elhanyagolása miatt. Az általunk keresett profilt leginkább a felnőttoktatásban kell keresnünk, hiszen a magyar felsőoktatásban még nincs *undergraduate*

fokozat, vagyis az intézmények teljes alapképzést nyújtanak, ami összevethetetlené teszi őket a posztsekunder szférával, az egyetemi-főiskolai nyelvoktatás pedig elsősorban tanárképzés-irányultságú, ami igencsak különbözik a nyelvoktatási piac sokszínűségétől.

A felnőttoktatásnak van viszont egy profilja, mely példaértékű lehet számunkra, és ez a vezetőképzés. A különböző szakmai és üzleti vezetési ismeretek és a vezetői alapkészségek oktatásában egymás mellett találjuk a legkülönbözőbb képzési formákat. A minisztérium által alapított *Nemzetközi Vezetőképzési Információs Központ* 1991. decemberi felmérése érdekes adatokat szolgáltat az ilyen képzést nyújtó piaci szereplőkről. A megkérdezett 107 intézet közül mindössze 57 választott értékelhetően. A válaszokból három nagyobb csoport körvonalai rajzolódtak ki. Az első az állami intézményekből áll, akik szervezett kurzusokkal érkeznek a piacra, a második a nem nyereségorientált intézmények, társadalmi szervezetek, alapítványok vezetőképzéssel foglalkozó szervezeteiből áll, míg az utolsó a tisztán vállalati formában működő intézményeket foglalja magában. Az alábbiakban a vezetőképzés elemzése nélkül megpróbáljuk kiemelni a számunkra érdekes, összevethető különbségeket az állami és a nem-állami szféra között. Ez az összevetés tűnik a legalkalmasabbnak a nem-állami szféra ezen területének leírásához.

Az első a költségvetések forrásszerkezete: az állami-önkormányzati támogatások nagysága a csak a piacon élő szervezetek felé rohamosan csökken, míg az állami intézmények esetében ez teszi ki a legnagyobb arányt. A tandíj szerepe érthető módon éppen ellentétesen alakul, míg a piaci tevékenységből szerzett jövedelem ugyancsak nem az állami szféra jellemzője. A másik észrevehető különbség a beiskolázás szerkezetében található: az egész szférára jellemző a diplomások magas aránya (90%), de a piacból élő szervezetek felé közeledve az arány mégis csökken – nyilvánvalóan alacsonyabb presztízsű gyorsképzéseket lehet ott találni. Rendkívül figyelemreméltó az a különbség, ami a munkahelyi beiskolázásban észlelhető: az állami intézmények egyéni jelentkezőket vesznek fel (50%-uk felvételi vizsgával), míg a piaci szervezetekben a munkahelyi beiskolázás válik döntő részarányúvá. Ez egy igen fontos jelzés: a piacból élők számára a munkahelyek a megrendelők, melyeknek igény szerinti szerződés alapján képeznek szakembereket, míg az állami szféra inkább a presztízsorientált egyéni jelentkezőket preferálja a konkrét piacgazdasági igényekkel szemben. Ezt a megállapítást látszik igazolni a vizsgálatnak az intézmények kapcsolatrendszerét kutató része is. Bár fenntartásokkal kell kezelnünk a kérdőíves módszer eredményességét ilyen területen, szignifikáns növekedés mutatható ki az állami intézményektől a piaciak felé haladva. Az első csoport átlagos kapcsolatmennyisége 3,3; a másodiké 3,8; míg a harmadiké 4,6 – különösen érvényes ez a különbség a vállalatokkal, cégekkel való kapcsolatrendszerre.

Ha a nem-állami felsőoktatás csoportjainak bemutatása után összevetjük a különböző intézményeket a szabályozottság szerint, a következő oldalon található 3. ábra szerinti eredményt kapjuk. Az állami szabályozáson kívül eső területeket figyelve is az a benyomásunk támad, hogy a magánfelsőoktatás túlszabályozott a mai rendszerben, mivel még az általa folytatott piacszerű képzési profilok is átmennek az engedélyeztetési eljárásokon, míg az állami intézmények hasonló tevékenységét semmi sem korlátozza.

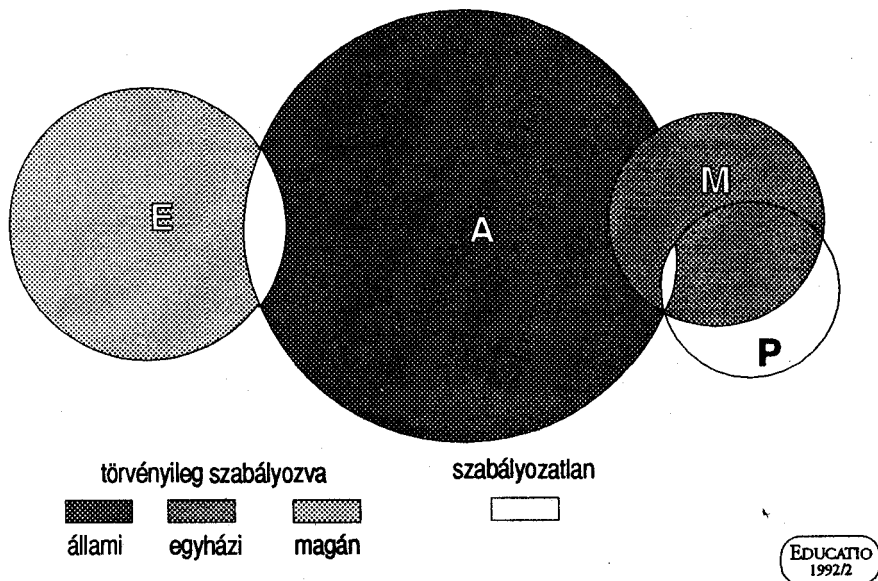
Következtetések

Ma még egyáltalán nem látható, a négy különböző helyzetben lévő szféra hogyan fog egymásra találni. A jelen helyzetben a kormányzat visszahúzódo politikája miatt az ún. egyetemi oligarchia sikerrel tartja távol a piaci versenyhelyzet kialakulását az állami és a nem-állami felsőoktatás között. A megjelenő többletigények így automatikusan fordulnak a magánfelsőoktatás felé, mely viszont a nonprofit-tevékenység kedvezményes elbírálása nélkül és a súlyos állami követelményrendszer terhe alatt aligha lesz képes megugró

fejlődésre. Az egyházi intézmények közül – valószínűleg a kisebb egyházak esetében – a nagyobb autonómiát kiharcolók eredményesen kapcsolódhatnak majd be a humánképzés iránti igények kielégítésébe. Azokban a nagyobb városokban várható további felsőoktatási központ kialakulása, melyek egy-egy fejlődő régió centrumában, növekvő szükséglettel rendelkeznek az alkalmazott tudományok gazdasági hasznosítása iránt. Felfedezhető egyúttal az olyan alapozó jellegű humán műveltség iránti fokozódó igény – elsősorban ugyancsak a fejlettebb régiókban –, mely eredményesen kapcsolható össze a gazdasági struktúraváltás okozta munkanélküliségi gondokkal is (átképzések, továbbképzések, szakmai orientációs alapozó tanfolyamok). Ezekre a nagy szervezeti rugalmasságot igénylő elvárásokra az ismertetett kötétségek ellenére kedvezőbben tud reagálni ma a magánfelsőoktatási szféra.

3. ÁBRA

A felsőoktatás állami szabályozottsága

A felsőoktatás tervezett expanziójában – ha valakinek a költségek is fontosak – figyelemmel kell lenni a magánfelsőoktatás által kínált előnyökre. Ezek formái a következők lehetnek.

1. A kutatóintézetek és a nem felsőoktatásban dolgozó értelmiség az alkalmazott tudományok növekvő piacán értékesíthető eredményeiket és a kutatási pénzek piacán szerzett tapasztalataikat összeillesztve az amerikai *private research* és *private urban* egyetemek mintájára önálló intézményeket alapítanak (ez a fővárosban is elképzelhető).

2. Azokban a régiókban, ahol ma még nincs felsőoktatási intézmény, a nagyobb önkormányzatok és a mögöttük álló helyi értelmiség saját erőből létre tudja hozni intézményét.

3. Ott pedig, ahol profilváltásra kényszerülő főiskola található csak, megfontolandónak tűnik az intézmény alptványi formán keresztüli privatizálása. Amennyiben az állam az Akkreditációs Bizottságon keresztül a minőségellenőrzést megbízható szinten tudja tartani,

akár 50% alá is csökkenthető az állami tulajdonrészesedés az új profilt igénylő önkormányzati és piaci szférával szemben. Ez a kívánt expanzió lehető legolcsóbb és mégis megbízható útja, melynek előképe már megjelent az "alapítványi egyetemek" képében döntéselőkészítő tervezetekben is (Stark p. 89.). Egy ilyen megoldás egyrészt segítene az intézményeknek kikütni a költségvetési intézmények kötött mozgásterű státusából, másrészt "alapítványi vállalkozás" keretében egyszerre tenné szabaddá és mederbe tereltté a szabadpiacon való részvételt, nem utolsósorban pedig olyan, eddig fel nem használt forrásokra alapozná a fejlesztést, melyek jelenlétükkel egyúttal a profil helyi igények szerinti átalakítását is biztosítanák, szemben a nehezen megalapozható központi véleményezéssel.

4. Végül pedig az oktatási piac intézményesülni képes formáit gazdálkodási kedvezményekkel, az intézményesült magánoktatást pedig széles körű adókedvezményekkel lehetne több külső forrás bevonására ösztönözni.

A magánfelsőoktatásban rejlő lehetőségek az utcán hevernek. El is mehetünk mellettük, nagy baj nem érhet. Csak az adófizető polgárok fognak rosszabbul aludni.

Drahos Péter

HIVATKOZÁSOK

- BAKOS ISTVÁN (1991) A magyar felsőoktatás fejlesztésének főbb feladatai. *Magyar Felsőoktatás*, 6–7.
- THE ENCYCLOPEDIA OF HIGHER EDUCATION (1992) Oxford, Pergamon Press.
- A FELŐOKTATÁS TELJES 1993. ÉVI KÖLTSÉGVETÉSI TÁMOGATÁSÁNAK TERVEZETE (1992) *Magyar Felsőoktatás*, 6.
- A FELŐOKTATÁSI TÖRVÉNY SZÖVEGTERVEZETE (1992). *Magyar Felsőoktatás*, 2–3.
- HORVÁTH, T. D. (1992) *Feasibility Study on Improving the Cost-Recovery and the Income-Generating Capacity of the Hungarian Higher Education*. Budapest, Catching up with European Higher Education Fund (CEF).
- JONGBLOED, B. W. A. & KOELMAN, J. B. J. & VOSSENSTEIJN, H. J. (1992) *Challenges for the Hungarian System of Higher Education*. Twente, CHEPS, University of Twente.
- A MAGYAR FELŐOKTATÁS FEJLESZTÉSE 2000-ig (1992) Bp., Felsőoktatási Tárcaközi Vegyes Bizottság.
- LEVY, D. C. (Ed) (1986) *Private Education*. Studies in Choice and Public Policy. New York, Oxford University Press.
- SAÁD JÓZSEF (Ed) (1991) *Regionális együttműködés a felsőoktatásban*. Bp., Educatio.
- SETÉNYI, J. (1991) *The Political Model of a Totalitarian Higher Education*. Budapest, Hungarian Institute for Educational Research. (manuscript)
- STARK ANTAL (1991) *A felsőoktatás finanszírozásának fejlesztési lehetőségei*. Bp., PM Gazdaságpolitikai és Tervezési Intézet.
- TÖRVÉNYJAVASLAT A FELŐOKTATÁSRÓL. *Magyar Felsőoktatás*, 6.
- THE WORLD BANK (1991) *Staff Appraisal Report, Hungary*. Human Resources Project.